शिक्षण सेवामा महिला सहभागिता र सशक्तिकरण

(पोखरा महानगरपालिकाको वडा नं १ र २ मा रहेका सामुदायिक
विद्यालयहरुको समाजशास्त्रिय अध्ययन)

*त्रिभुवन विश्व विद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र संकाय अर्न्तगत
समाजशास्त्र विषयमा स्नातकोत्तर तहको आंशिक आवश्यकता परिपुर्तिको लागि
प्रस्तुत शोधपत्र*

प्रस्तोताः

सम्झना सुवेदी

रोल नं. : १५३-०७१

त्रि.वि. दर्ता न ६-२-४८-९५७-२००९

परीक्षा रोल नं. ०७६/४८०५०१

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

मानविकी तथा समाजशास्त्र संकाय

समाजशास्त्र विभाग

पृथ्वीनारायण क्याम्पस

पोखरा

२०७७

२०७७

सम्झना सुवेदी

शिक्षण सेवामा महिला सहभागिता र सशक्तिकरण

TRIBHUVAN UNIVERSITY
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
Prithvi Narayan Campus
पृथ्वीनारायण क्याम्पस

प.सं. :
च.नं. :

सिफारिस पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, पृथ्वीनारायण क्याम्पस, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय, अन्तर्गत समाज शास्त्र विषयमा स्नातकोत्तर तहको आंशिक आवश्यकता परिपुर्तिको निम्ती शोधार्थी छात्रा सम्झना सुवेदी द्वारा "शिक्षण सेवामा महिला सहभागिता र सशक्तिकरण" शिर्षकमा शोधपत्र मेरो निर्देशनमा तयार पार्नु भएको हो । उहाँको कार्यप्रति म सन्तुष्ट छु, उक्त शोधपत्रको आवश्यक मुल्याङ्कनको लागि सिफारिस गर्दछु ।"

....

नारायणी सिग्देल

शोध निर्देशक

समाजशास्त्र विभाग

पृथ्वीनारायण क्याम्पस पोखरा

मिति : २०७७/११/०६

Mailing Address: Bagar, Pokhara, Nepal बगर, पोखरा, नेपाल
Phone: +977-61-526837, 540222 Email: info@pncampus.edu.np URL: www.pncampus.edu.np

TRIBHUVAN UNIVERSITY
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
Prithvi Narayan Campus
पृथ्वीनारायण क्याम्पस

प.सं. :
च.नं. :

स्वीकृत पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, पृथ्वीनारायण क्याम्पस मानविकी तथा सामाजीक शास्त्र संकाय तथा ग्रामीण विकास विभाग अर्न्तगत समाजशास्त्र विषयमा स्नातकोत्तर तहको आंशिक आवश्यकता पुर्तिको निम्ती रोलं नं १५३/०७१ को विद्यार्थी सम्झना सुवेदी द्वारा "शिक्षण सेवामा महिला सहभागिता र सशक्तिकरण" शिर्षकको सोधपत्र समाजशास्त्र विषयको स्नातकोत्तर तहको उपाधि प्राप्तको लागि उचित ठहरिएकोले स्वीकृत प्रदान गरिएको छ ।

मुल्याङ्कन समिति

....
शोध निर्देशक
समाजशास्त्र विभाग
पृथ्वीनारायण क्याम्पस पोखरा
विभाग

....
डा. विश्वकल्याण पराजुली
विभागीय प्रमुख
समाजशास्त्र
पृथ्वीनारायण क्याम्पस,
पोखरा

....
बाह्य परिक्षक
पृथ्वीनारायण क्याम्पस पोखरा

Mailing Address: Bagar, Pokhara, Nepal बगर, पोखरा, नेपाल
Phone: +977-61-526837, 540222 Email: info@pncampus.edu.np URL: www.pncampus.edu.np

मिति: २०७७/११/०६ गते

कृतज्ञताज्ञापन

प्रस्तुत शोधपत्र त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकि तथा सामाजिक शास्त्र संकाय अर्न्तगत द्वितीय वर्षको आंशिक आवश्यकता परिपूर्तिको लागि तयार गरिएको हो । यो अध्ययन **"शिक्षण सेवामा महिला सहभागिता र सशक्तिकरण"**शीर्षकमा गरिएको छ । यो अध्ययन पोखरा महानगरपालिका वडा नं. १ र २ मा रहेका सामुदायिक विद्यालयमा कार्यरत महिला शिक्षिकाहरुको सहभागिता र सशक्तिकरणको बारेमा अध्ययन गरिएको छ । यस शोध कार्यको प्रस्तावना लेखन देखि शोधपत्र तयारी गर्ने क्रममा आफ्नो अमूल्य समय तथा सही मार्ग निर्देशन प्रदान गरिदिनुभई यस शोधपत्रलाई यस प्रारूपमा तयार पार्न भरपुर सरसल्लाह तथा सहयोग एवम् कुशल निर्देशन प्रदान गर्नु हुने आदरणीय शिक्षिका नारायणी सिग्देलप्रति हार्दिक कृतज्ञता व्यक्त गर्दछु । यस शोध कार्यको लागि आवश्यक सरसल्लाह तथा सुझाव प्रदान गर्नु हुने विश्वकल्याण पराजुली ज्यु साथैसामाजिकशास्त्र विभागका आदरणीय गुरुहरूप्रति पनि हार्दिक कृतज्ञता व्यक्त गर्दछु ।

अध्ययन कार्यको लागि आवश्यक तथ्याङ्क तथा प्रतिक्रिया प्रदान गरी सहयोग गर्नु हुने सर्वेक्षणमा सहभागी सम्पुर्ण उत्तरदाताहरू, शोधकार्यमा सुझाव प्रदान गरि सहयोग गर्नुहुने सहपाठी मित्र सिता सुवेदी, आवश्यक पाठ्यसामग्री संकलनमा सहयोग गर्ने क्षेत्रिय पुस्तकालय पोखराका कर्मचारीहरू प्रति हार्दिक धन्यवाद दिन चाहन्छु । आफ्नो अमुल्य समय, श्रम र धन खर्च गरेर उच्च शिक्षाको अवसर प्रदान गर्नुहुने परमपुजनिय पिता श्रीराम सुवेदीका साथै ममतामयी माता सिताकुमारीसुवेदी प्रति सदैव ऋणी छु । मलाई हरेक कार्यमा उत्साह एवम् प्रेरणा प्रदान गरी साथ दिने जीवनसाथी राजन पौडेल प्रति पनि हार्दिकता व्यक्त गर्दछु ।

अन्त्यमा यस शोधकार्य सम्पन्न गर्नको लागि प्रत्यक्षरुपमा सहयोग प्रदान गर्नुहुने महानुभावप्रति कृतज्ञता ज्ञापन सहित संकलित सामग्रीहरूलाई होसियारीपुर्वक टङ्कनमा सहयोग गर्नेसुगम कम्प्युटर सर्भिस पोखरा-१, बगरका व्यवस्थापन निर्देशक शारदा शर्मा प्रति पनि हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु ।

प्रस्तुत शोधपत्र मेरो आफ्नो मौलिक खोज अनुसन्धान हो । विषयवस्तु विश्लेषण र प्रस्तुतीका क्रममा आवश्यक सन्दर्भहरु सम्बन्धित पूर्व साहित्य र अन्य विविध द्वितीय स्रोतहरुबाट उल्लेख उद्दृद गर्नु बाहेक कुनै प्रतिलिपी गरेको छैन । त्यस्तै यस शोधपत्रको कुनै परिच्छेद कहिँ कतै बुझाएको वा प्रकाशित गरेको छैन । यसर्थ मैले गरेको यस अनुसन्धान "पोखरा महानगरपालिकाको वडा नं. १ र २मा रहेका सामुदायिक विद्यालयहरुको शिक्षण सेवामा महिला सहभागिता" र सशक्तिकरण अन्य कसैले प्रतिलिपी नगर्नु होला र शोधार्थीको अनुमति बिना यो शोधपत्र वा यसको कुनै भाग प्रकाशित नगर्नु होला । प्रस्तुत शोधपत्रको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि त्रि.वि. पृथ्वीनारायण क्याम्पस, मानविकीतथासमाजशास्त्र विभाग, पोखरामा प्रस्तुत गरि त्यहाँ प्राप्त भएका सुझाव र टिप्पणीलाई समेत संलग्न गरि परिमार्जित स्वरुप यो शोधपत्र प्रस्तुत गरेको छु ।

सम्झना सुवेदी

शोधसार

"शिक्षण सेवामा महिला सभागिता र शसक्तिकरण" शिर्षक अर्न्तगत रहेर विद्यालयको शैक्षिक उपलब्धि स्तर उठाउन समान सहभागिताको आवश्यक हुन्छ । महिलाशिक्षिकाहरुको सामाजिक आर्थिक अवस्था पहिचान गर्ने तथा कार्यरत महिलाहरुले भोगेका समस्याहहरु पत्ता लगाउने उद्देश्यहरु राखेर त्यसअर्न्तगत का व्यवहारहरु लाई लेखाजोखा गर्ने प्रयास गरिएको छ । यस कार्य पुरा गर्नका लागि पोखरा महानगरपालिका वडा नं. १ र २ मा रहेका सामुदायिक विद्यालयहरुमा कार्यरत महिलाहरुको नमूना छनोट गरीएको छ ।

यस अध्ययनको क्रममा प्राथमिक तथ्यांक संकलनका लागी अर्न्तर्वार्ता अनुसुचिलाई महत्वपुर्ण विधिको रुपमा लिइएको छ । यस अध्ययनमा शिक्षण सेवामा कार्यरत महिलाहरुको सामाजिक, आर्थिक, शैक्षिक, धार्मीक, सशक्तिकरण र समस्याहरुलाई मार्फत् जानकारी लिएको छ ।

नेपालको समुदायमा रहेका महिलाहरु कतिपय सवालमा अधिकार र अवसर हरु प्राप्त गर्न सकेका छैनन् भने कतिपय सन्दर्भमा अधिकार र अवसरहरुलाई प्रयोग गर्न सकेका छैनन् । त्यसैकारणले गर्दा महिला शसक्तिकरणको आवश्यकता देखिएको छ । त्यसैगरी विद्यालयका महिला शिक्षिकाहरुको सहभागिताको अध्ययन गरी उनीहरुलाई उजागर गर्ने प्रयास गरिएको छ ।

यसमा कार्यरत महिला शिक्षीकाहरुलाई उत्तरदाताको रुपमा छनोट गरी लक्षीत समुहलाई अर्न्तवार्ता तालिकाको माध्यमबाट आवश्यक सुचनाहरु संकलन गरी व्याख्या विश्लेषण गरिएको छ ।

शिक्षण सेवामा प्रवेश गरेपछि महिलामा आत्मविश्वास र आत्मनिर्भर बढेको पाइन्छ । सेवामा कार्यरत महिलाहरुको आफ्नो तलबमा असन्तुष्टी रहेतापनि त्यसलाई व्यवस्थित गरी खर्च गरको पाइयो । अन्त्यमा महिला सशक्तिकरणका लागि सबैभन्दा बढी शिक्षा मा जोड दिनुपर्ने भनाई धेरै महिलाहरुबाट पाइयो ।

विद्यालय शिक्षामा विना विभेद व्यवहारिक रुपमा महिलाको सहभागिता अभिवृद्धि गर्नका लागी उनीहरुलाई विद्यालयको भौतिक, आर्थिक, शैक्षिक पक्षहरुमा वढी भन्दा बढी उपस्थित गराउनुपर्ने देखिएको छ ।

विषयसुची

	पृष्ठ
सिफारीस पत्र	*i*
स्वीकृती पत्र	*ii*
कृतज्ञता	*iii*
शोधसार	*iv*
शोधसार	*v*
विषय सुची	*vi*
तालिका सुची	*vii*

परिच्छेद : एक परिचय

१.१ अध्ययनको पृष्ठभुमि	१
१.२ समस्याको कथन	२
१.३ अध्ययको उद्देश्यहरु	३
१.४ अध्ययनको औचित्य	३
१.५ अवधारणत्मक ढाँचा	४
१.६ अध्ययनको परिसिमा	५
१.७ सम्बन्धित शब्दावालीको परिभाषा	५
१.८ अध्ययनको सङ्गठनात्क ढाँचा	

परिच्छेद : दुई साहित्यिक पुनरावलोकन

२.१ सैद्धान्तिक समीक्षा	७
२.२.१ लैङ्गिक अवधारणा	७
२.२.२ लैङ्गिक भूमिका र विभेद	८
२.२.३ महिला र लैंङ्गिक विकास	९
२.२.४ महिला सशक्तिकरण	९

२.२.५ शिक्षण सेवा र महिला १०

२.२ सम्बन्धीत साहित्यको पुनरावलोकन ११

२.३ सम्बन्धीत साहित्यको समिक्षा १३

परिच्छेद-तीन अनुसन्धान विधि

३.१ अध्ययनको क्षेत्र छनौटको औचित्य १६

३.२ अनुसन्धान ढाँचा १६

३.३ समग्र तथा नमुना छनोट १७

३.४ तथ्याङ्कको प्रकृति र स्रोतहरु : १७

३.५ प्राथमिक तथ्याङ्क सङ्कलन विधि १८

३.५.१ अन्तर्वार्ता अनुसूची १८

३.५.२ अवलोकन विधि १८

३.५.३ वैयक्तिक अध्ययन १८

३.६ तथ्याङ्कको विश्लेषण तथा प्रस्तुतीकरण १८

परिच्छेद- चार : शिक्षण सेवामा कार्यरत महिलाहरुको सामाजिक, आर्थीक तथा जनसाङ्ख्किी पृष्ठभूमि

४.१ अध्ययनको क्षेत्रको भौगोलिक अवस्थिति २०

४.१.१ हावापानी २०

४.१.२ पोखरा महानगरपालिकाका वडा नं. १ र २ मा रहेका सामुदायिक विद्यालयको संरचनाजिल्ला स्थित सरकारी विद्यालयहरु २१

४.२ धर्म- संस्कृति एवम् जात जातियता २१

४.२.१ उत्तरदाताको धर्म २२

४.२.२ उत्तरदाताको जात/जातीयता २२

४.३ उत्तरदाताको उमेर २३

४.४ उत्तरदाताको परिवारको सङ्ख्या/ किसिम २४

४.५ उत्तरदाताको शैक्षिक विवरण २५

४.६ उत्तरदाताको मासिक तलबको स्थिति २६

४.७ उत्तरदाताको सम्पत्ति विवरण २७
४.८ उत्तरदाताको बचत विवरण २७
परिच्छेद पाँचः शिक्षण सेवामा महिला सहभागिता
५.१ शिक्षण सेवाप्रवेश पुर्वको जागिरको स्थिति २८
५.२ शिक्षण सेवा प्रवेशमा प्रेरणाको स्रोत २९
५.३ शिक्षण सेवामा आकर्षण गर्ने तत्व २९
५.४ जागीर प्रवेश गर्दाको पद ३०
५.५ पदोन्नति प्रकार ३१
५.६ उत्तरदाताको हालको पद ३१
परिच्छेद छ : शिक्षण सेवामा कार्यरत महिलाको अवस्था र महिला सशक्तिकरण
६.१ उत्तरदाताको सेवा प्रवेश पछिको भ्रमण ३४
६.२ जागीरपश्चात् उत्तरदातामा आएको परिवर्तन ३५
६.३ महिलाको जीवनशैली उकास्ने उपाय ३५
६.४ उत्तरदाताको कार्यप्रति परिवारको सहयोग ३६
६.५ उत्तरदाताको समय व्यवस्थापन ३७
६.६ दैनिक कार्यको योजना ३८
६.७ घरायसी निर्णय प्रक्रियामा महिला ४०
६.८ महिला सशक्तिकरण सरकारी भूमिका ४१
६.९ महिला आरक्षणप्रतिको उत्तरदाताको धारणा ४२
६.१० कार्यक्षेत्रको लैङ्गिक वातावरण ४३
६.११ महिला सशक्तिकरणमा पुरुष सहकर्मीको सहयोग ४४
६.१२शिक्षण सेवामा महिलाका समस्या ४५
परिच्छेद सात : अध्ययनको सार, प्राप्ति तथा निष्कर्ष
७.१ अध्ययनको सार ४७
७.२ अध्ययनका प्राप्ति ४८
७.३ निष्कर्ष : ५०
सन्दर्भ ग्रन्थ सुची ५२

तालिका सुची

क्र.स नं.	तालिका	पेज
४.१	उत्तरदाताहरुको उमेरगत विवरण	२३
४.२	उत्तरदाताको परिवारको सङ्ख्या	२४
४.३	उत्तरदाताको शैक्षिक विवरण	२५
४.४	उत्तरदाताको तलव खर्च विवरण	२६
५.१	उत्तरदाताको शिक्षण सेवा प्रवेशपूर्वको स्थिति	२८
५.२	उत्तरदाताको सेवा प्रवेशमा प्रेरणाको स्रोत	२९
५.३	उत्तरदाताको शिक्षण सेवामा आकर्षण गर्ने तत्व	३०
५.४	उत्तरदाताको जागिर प्रवेश गर्दाको पद	३०
५.५	उत्तरदाताको पदोन्नतिको प्रकार	३१
५.६	उत्तरदाताको हालको पद	३२
६.१	उत्तरदाताको भ्रमण क्षेत्र	३४
६.२	जागीरपश्चात् उत्तरदातामा आएको परिवर्तन	३५
६.३	उत्तरदाताको समय व्यवस्थापन	३८
६.४	दैनिक कार्ययोजना	३८
६.४	उत्तरदाताको महिला आरक्षप्रति धारणा	४२
६.५	शिक्षण सेवामा महिलाका समस्या	४५

चित्रसुची

क्र.स.	तालिका	पेज नं.
४.१	उत्तरदाताको जातीयताको विवरण	२२
६.१	महिलाको जीवनशैली उकास्ने उपाय	३६
६.२	उत्तरदाताको कामप्रति परिवारको सहयोग	३७
६.३	घरायसी निर्णय प्रक्रियामा महिला	४०
६.४	महिला सशक्तिकरणमा सरकारी भूमिका	४१
६.५	कार्यक्षेत्रको लैङ्गिक वातावरण	४३
६.६	महिला सशक्तीकरणमा पुरुष सहकर्मीको सहयोग	४४